

Bibliakama Mgoji wa Fasihi ya Kiswahili: Mifano kutoka Tamthiliya Teule za Emmanuel Mbogo

**By
Emmanuel Oscar Msangi**

Chuo Kikuu Huria cha Tanzania
emmanuel.msangi@out.ac.tz

Felistas Richard Mahonge
Chuo Kikuu Kishiriki cha Tumaini Dar es Salaam

Ikisiri

Makala haya yanachunguza suala la Ubiblia katika tamthiliya teule za Emmanuel Mbogo. Data za msingi za makala haya zimepatikana katika tamthiliya za *Nyerere na Safari ya Kanaani* (2015) na *Sadaka ya John Okello* (2015). Ubiblia umeonyeshwa kwenye tamthiliya hizo kupitia vipengele vyake vya kifani vinavyojitokeza katika kazi teule. Katika makala haya tumetumia mbinu ya usomaji makini kwa kusoma na kuchunguza tamthiliya teule. Uchambuzi wa data katika utafiti huu umefanywa kwa kutumia mkabala wa kimaelezo. Nadharia ya Mwingilianomatini ndiyo iliyotumika katika ukusanyaji, uchambuzi na mjadala wa data za utafiti. Makala haya yamebaini kwamba kuna Ubiblia mwingi katika tamthiliya tafitiwa alizoandika Emmanuel Mbogo. Ubiblia huo unajitokeza kupitia vipengele vya majina ya tamthiliya, masimulizi ya Biblia, wahusika wa Biblia, nukuu za Biblia na mitindo ya Biblia. Wasomaji wa kazi hizi waliopata kukutana na Biblia kabla, wakikutana na kazi hizo za kifasihi wanabaini taswira za Biblia bila kiza chochote. Msomaji wa kazi hizi za fasihi atabaini kwamba vipengele vya Biblia vilivyotumika katika tamthiliya teule vinaendana sawasawa na yale yaliyojiri kwenye Biblia. Matokeo ya utafiti yanaonesha kuna uhusiano kati ya kazi za fasihi za Emmanuel Mbogo na yale yaliyoko katika Biblia. Makala haya yanahitimisha kuwa Ubiblia unaojithirisha katika *Nyerere na Safari ya Kanaani* na *Sadaka ya John Okello* mehusisha matukio halisi na matukio ya kazi nyingine za Kibiblia.

Maneno Msingi: Ubiblia, Fasihi ya Kiswahili, Nadharia ya Mwingilianomatini.

1.0 Utangulizi

Utokezaji wa vitabu vya Mwenyezi Mungu katika kazi za fasihi si jambo geni. Waandishi na watafiti mbalimbali wamekwisha kuchunguza utokezaji wa fani za Biblia katika kazi za fasihi na kuuandikia Osore (2015) anabainisha kwamba vitabu vya kidini vina athari kubwa katika ubunifu na utunzi wa kazi za fasihi. Osore anashadidia kuwa Bibliana Korani hutumika katika bunilizi za kifasihi. Mtindo huu umeshajitokeza katika kazi mbalimbali za fasihi andishi; riwaya, tamthiliya na ushairi. Hapa Afrika baadhi ya watunzi wameutumia mtindo huu katika uumbaji wa kazi zao. Kwa mfano, kazi za Ngugi wa Thiong'o, hasa *A Grain of Wheat* (1967) na *The Devil on the Cross* (1980). Vilevile, Mapara (2003) alitalii kuhusu Bibliana fasihi katika tasnifu ya shahada yake ya uzamili aliyoipa jina la *The Bible and Literature: A Case Study in Some*

Shona Novels (2003). Mapara alibainisha watunzi waliotumia mtindo waBiblia katika kazi zao kuwa ni Chidzero (1957), Chakaipa (1967), Musengezi (1984) na Tsodzo (1993) huko Zimbabwe katika fasihi ya Kishona. Watafiti hao walibaini kuwa kuna mahusiano baina ya Bibliana fasihi za jamii zao.

Katika fasihi ya Kiswahili, waandishi mbalimbali wameutumia mtindo waBiblia hasa katika riwaya zao. Baadhi ya riwaya zenye mwangwi waBibliani *Rosa Mistika* (1981), *Alipanda Upepo Akavuna Tufani* (1969), *Mui Huwa Mwema* (1978) na *Safari ya Msafiri* (1946). Katika tafiti tangulizi watafiti wengi wameangazia utanzu wa riwaya katika tafiti zao walipochunguza mwingiliano wa Biblia na fasihi na kusahau upande wa tamthiliya ambao ndiyo umeshughulikiwa katika makala haya. Miongoni mwa watafiti waliotumia utanzu wa riwaya katika tafiti zao walipochunguza mwingiliano wa Biblia na fasihi ya Kiswahili ni Kiprotich (2013). Mtafiti alichunguza mchango wa mbazi za Biblia katika ukuzaji wa fasihi andishi ya Kiswahili alimakinika zaidi katika riwaya za Kiswahili. Mtafiti mwingine ni Kipacha (2017) aliyetalii uchuro katika nathari teule za Euphrase Kezilahabi alimakinika katika riwaya za Kiswahili alizoandika mtunzi huyo. Katika andiko lake (Kipacha, 2017) alionesha visa mbalimbali vya Biblia anavyorejea Euphrase Kezilahabi katika riwaya ya *Gamba la Nyoka* (1979).

Makala haya yanachunguza Bibliakama Mgodu wa kazi teule za Emmanuel Mbogo. Mtunzi teule ameonekana kuchota vipengele vingi vya kifani katika kubuni kazi zake. Vipengele hivyo vinathibitisha kwambaBiblia ndiyo kilikuwa chanzo kikuu cha mtunzi kuchota malighafi ya kuumba tamthiliya za Kiswahili. Kwa mfano, kisakale cha wana wa Israeli kukaa utumwani Misri na kisha kuanza safari kurudi kwao Kanaani kinapatikana katika kitabu cha “*Kutoka*” ndani ya Biblia. Kisakale hiki kimeakisiwa katika tamthiliya ya *Nyerere na Safari ya Kanaani* (2015). Katika Biblia, Kanaani ni nchi iliyojaa maziwa na asali kwa mujibu wa kisakale hicho. Mwalimu Julius Kambarage Nyerere, aliyekuwa Rais wa kwanza wa Tanzania alipopata uhuru kutoka kwa Wakoloni anachorwa kama kiongozi mwasisi wa safari mpya ya maendeleo ya nchi ya Tanzania ambayo inafananishwa na safari ya Kanaani. Katika *Biblia*, wana wa Israeli wana kiongozi wao aitwaye Musa, anayepewa jukumu na Mola wao awaongoze watoke utumwani. Tanzania ilipopata uhuru, Mwalimu Nyerere anaonekana kuinuliwa na Mola wa Watanzania ili awaongoze waende kwenye hiyo nchi huru inayofananishwa na nchi ya Kanaani ilipofanikiwa kupata uhuru. Tamthiliya zilizochunguzwa katika makala haya ni *Nyerere na Safari ya Kanaani* (2015) na *Sadaka ya John Okello* (2015). Watafiti waliteua tamthiliya hizi kwani zilionekana kuwa ngazi nzuri ya kufanikisha malengo ya utafiti wao.

2.0 Kiunzi cha Nadharia ya Uchambuzi

Nadharia iliyoongoza uchambuzi wa makala haya ni nadharia ya Mwingilianomatini. Nadharia hii hutumika kuchunguza na kuchambua data za utafiti ili kubaini kazi moja ndani ya kazi

nyingine katika kazi za fasihi. Pia, hutumika kuelezea kuwepo kwa sifa mbalimbali za matini moja au zaidi katika kazi za fasihi. Washadidi wa nadharia hii wanadadavua kuwa dhana ya Mwingilianomatini hurejelea uhusiano uliopo kati ya matini husika na nyingine ambazo msomaji au mwandishi amewahi kukutana nazo kabla ya hiyo iliyoko mbele yake wakati huo. Plottel na Charney (1978) wanaeleza kuwa dhana ya mwingilianomatini inarejelea msingi kuwa matini ya kisanaa si zao la mwandishi mmoja bali ni zao la jinsi matini hiyo inavyohusiana na matini nyingine na umbo la lugha yenyewe. Dhana hii husisitiza kwamba matini zote za kisanaa zaweza kuchukuliwa kama matini moja kuu ambapo hujibizana kila moja ikisemezana na nyingine kwenye usemezano uliotanuliwa.

Dhana hii ya mwingilianomatini inahusishwa na mnadharia wa Kifaransa, Julia Kristeva ambaye aliizua kutokana na nadharia ya Mikhail Bakhtin ya Usemezano. Usemezano hutumiwa kuelezea kuwepo kwa sifa mbalimbali za matini moja au zaidi katika kazi za fasihi. Uhusiano huu unaozungumzwa unaweza kuonekana katika nukuu yaani matini fulani kuwa na nukuu ya matini nyingine ambayo ilianza kwanza, uelezaji wa jambo moja kwa moja au kutumia lugha zinazofanana. Kuna watafiti waliotazama mwingilianomatini katika riwaya, wengine tamthiliya na wengine ushairi. Webb (1980) anasema kwamba kila kazi ya sanaa ni tokeo la wakati fulani maalum ama muhula wake mahsusi. Dai hili linatutazamisha kuwa mwandishi amekusudia kutoa ujumbe kwa hadhira yake kwa kutumia vipengele vya kifani na jumbe za Biblia tofauti na kazi zake za awali. Kuna mtazamo kwamba, Mwanafasihi ni kama mhubiri mimbarini (Madumulla, 1993). Makala haya yanakusudia kuonesha kuwa *Biblia* imetumika kama chanzo kwa mwandishi katika kuzaa kazi hizo husika za fasihi. Ubiblia katika makala yetu umebainishwa kwa kuonesha vipengele mbalimbali vya Kibiblia vinavyojitokeza katika kazi za mwandishi, Emmanuel Mbogo. Mtunzi teule amechota vipengele mbalimbali katika Biblia akafanikiwa kuumba kazi zake katika fasihi ya Kiswahili.

3.0 Ubiblia katika *Nyerere na Safari ya Kanaani na Sadaka ya John Okello*

Kama ilivyoelezwa hapo awali, lengo mahsusi la makala haya ni kubainisha vipengele vya Kibiblia katika tamthiliya teule za Emmanuel Mbogo; *Nyerere na Safari ya Kanaani* (2015) na *Sadaka ya John Okello* (2015). Sehemu hii inabainisha matini za Biblia zilizojitokeza katika tamthiliya teule. Katika tamthiliya hizi, Ubiblia umedhihirika katika vipengele vya jina la kitabu, hadithi, wahusika, nukuu na zaburi kama ilivyoelezwa katika sehemu inayofuata.

3.1 Jina la Kitabu

Jina la kitabu ndilo hubeba na kutambulisha kazi yoyote ya fasihi. Dhana hii inafafanuliwa kwa namna mbalimbali na wanazuoni katika uga wa fasihi. Lema (2010) anaeleza kwamba jina la kitabu ni kichwa cha habari kinachobeba kazi nzima ya fasihi; riwaya, ushairi ama tamthiliya. Jina hili linapaswa kudokeza kiini cha jambo kuu linalosemwa na kujadiliwa katika kazi husika. pia, hueleza lengo kuu la kazi ya fasihi kwa muhtasari. Mtu anaposoma tu ama akutanapo tu na

jina hilo, ujumbe fulani wasikika ubongoni mwake. Kwa mfano, *Nyerere na Safari ya Kanaani* ndilo jina la moja ya tamthiliya tuliyoandikia makala haya. Tukiwa maktaba, tumeng'amua kwamba jina la tamthiliya hii ni tokeo la mapokeo ya Kikristo aliyonayo mwandishi wa kazi hii, Emmanuel Mbogo. Jina hili linanasibishwa na historia ya taifa la Israeli lililokuwa utumwani Misri kwa zaidi ya miaka mia nne. Wakati wa ukombozi ulipowadia, walitolewa utumwani na kuongozwa na Nabii Musa ili warudi kwao Kanaani (Ku. 12; Hes. 33:5). Nchi hii ndiyo anayoitumia mwandishi pia katika kazi yake.

Kwa mujibu wa Kristeva (1980) katika ufafanuzi wake juu ya nadharia ya Mwingilianomatini, kazi yoyote ya fasihi ni tokeo la kazi za matini nyingine zilizopata kuwepo hapo awali kabla ya kazi hiyo husika. Kwa hivyo hata mbinu ya uteuzi wa jina la kitabu hutokana na muathiriano wa kazi hizo za fasihi zilizotangulia mapema kabla ya hii ambayo imetungwa na msanii wakati huu wa sasa. Tumbaini kwamba, jina la kitabu hiki linaposikika tu masikioni mwa watu, basi kuna mwangwi wa Biblia unaosikika katika ubongo wa mtu, hasa mtu ambaye ana mapokeo ya Kikristo juu ya safari ya wana wa Israeli kutoka utumwani Misri kwenda nchi ya maziwa na asali, Kanaani. Kwenye *Biblia*, habari kuhusu safari ya Waisraeli kwenda Kanaani inapatikana katika kitabu cha *Kutoka*. Maandiko hayo yanasema:

Tena Mungu akamwambia Musa, waambie wana wa Israeli maneno haya, Bwana, Mungu wa baba zenu, Mungu wa Abrahamu, Mungu wa Isaka, Mungu wa Yakobo, amenituma kwenu... Hakika nimewajilieni, tena nimeyaona mnayotendewa huko Misri; Nami nimesema, nitawapandisha kutoka Misri na kuwaingiza katika nchi ya Mkanaani, na Mhiti, na Mwamori, na Mperizi, na Mhivi, na Myebusi, nchi ijaayo maziwa na asali. Chanzo: Biblia Takatifu-(Kutoka 3:15-17).

Kutokana na nukuu hiyo hapo juu, jina la kitabu hiki kwa mujibu wa Nadharia ya Mwingilianomatini ni tokeo la athari ya safari hiyo ya wana wa Israeli kutoka utumwani kwenda Kanaani, nchi aliyowaahidia Mungu kuwapa. Nchi hiyo inanasibishwa na nchi ya raha, iliyojaa maziwa na asali. Hakuna tabu wala masumbuko huko. KMtunzi ameinasibisha safari hii ya kanaani na safari ya Tanzania wakati wa kupigania uhuru. Mtunzi anamfananisha Nyerere na Musa katika safari ya Kanaani. Kama ilivyo Musa, Nyerere ameongoza Watanganyika katika safari ya kupata uhuru kutoka kwa wakoloni akiamini baada ya uhuru wananchi watafaidi matunda ya uhuru ambayo katika safari ya Kanaani yametumika kama maziwa na asali. Hivyo, Emmanuel Mbogo ameakisi Ubiblia katika uteuzi wa jina la kazi yake hii.

Pia, katika *Sadaka ya John Okello* ndilo jina la kazi nyingine ya Emmanuel Mbogo ambayo tumeitafiti katika makala haya. Tumekwisha eleza huko juu kwamba jina la kitabu hudokeza kwa muhtasari dhamira kuu ya kazi ya fasihi. Pengine tutazame kwanza namna dhana ya sadaka

inavyotazamwa kisha tuendeleo na upembuzi wa jina hili ili kubaini mwangwi wa Biblia unavyojitokeza. Jacob na Makaya (2016) wanasema Sadaka ni neno ambalo mara nyingi sana limemaanisha kitu kilichotolewa bure mahali. Tusikiapo mtu ametoa sadaka tunaielewa kuwa mtu huyo ametoa kitu hicho bure pasina kutaraji mrejesho au malipo kwa huyo anayemtolea. Wachungaji hawa wanaeleza kwamba kutoa sadaka kunanasibishwa na ishara ya upendo, kwamba kama mtu hana moyo wa upendo hawezi kutoa sadaka. Ufafanuzi huu uliotolewa unatusaidia katika kupambanua dhamira kuu ya kitabu ambayo anasadifu pia jina la kitabu. Hisaniel (2012) anaeleza kuwa “Sadaka ni zawadi inayotolewa kwa Mungu, kwa kusudi la kuonyesha upendo, heshima na uthamani wa Mungu katika maisha ya mtu. Katika Biblia takatifu, hili linathibitishwa kutoka kitabu cha *Ezra*. Maneno ya Mungu yanasema hivi:

Na baadhi ya wakuu wa mbari za baba zao, hapo walipofikilia nyumba ya Bwana, iliyoko Yerusalemu, walitoa mali kwa ukarimu kwa ajili ya nyumba ya Mungu, ili kusimamisha mahali pake; wakatoa kadri walivyoweza, na kutia katika hazina ya kazi hiyo, darkoni za dhahabu sitini na moja elfu, na nane za fedha elfu tano, na mavazi mia ya makuhani.

Chanzo: Biblia Takatifu, Ezra 2:68 - 69).

Katika kitabu cha Biblia, sadaka ni tendo linalofanywa kwa namna ya kutafsiri moyo kwa matendo, kuonyesha kwamba unampenda Mungu. Kutoa sadaka ni sehemu ya kukamilisha ibada ya mtoaji mbele za Mwenyezi Mungu. Vitabu vya dini vinawakumbusha waamini kutoa sadaka kwa hiari yao wenyewe pasina kulazimishwa na mtu. Aina na kiwango cha sadaka mtu anayotoa ndicho kinadhihirisha mtu anampenda Mungu kiasi gani. Aidha mwamini anaruhusiwa kutoa sadaka kwa njia ya kuwasaidia wengine, wahitaji na wasiojiweza. Kwa mujibu wa mafundisho tunayoyapata katika Biblia, kumsaidia mhitaji chakula, mavazi au huduma za matibabu ni sadaka kwa Mwenyezi Mungu. Katika utafiti tuliofanya kwa kugegemea nadharia ya Mwingilianomatini, mhimili mmojawapo unasema kwamba kazi yoyote ya fasihi ni tokeo la kazi nyingine tangulizi iliyopata kuwepo kabla ya hiyo mpya. Mawazo ya Bhaktin (1981) hayatofautiani sana na mawazo ya Kristeva (1986) tuliyoyazungumzia kule nyuma yanayohusiana na jinsi kazi moja inavyozalisha kazi nyingine. Huu ndio mwingilianomatini tunaouzungumzia. Katika kusoma kazi ya *Sadaka ya John Okello*, tumebaini kuwepo kwa mwingilianomatini baina ya matini hizi mbili; Biblia na tamthiliya. Neno ‘Sadaka’ liliteuliwa kuwakilisha dhana hiyo ya utoaji wa kitu cha thamani bure.

Katika kazi teule hii, mtoaji wa sadaka hii ni mhusika mkuu, John Okello. John Okello alipambana kufa na kupona hata kuweka maisha yake hatarini kwa lengo la kuitetea na kuikomboa Zanzibar kwa kuongoza mapinduzi. Alisimamia mpango mzima wa kuikomboa jamii hiyo lakini alipofanikiwa kuleta mapinduzi na mgeni kuachia madaraka, Okello alifukuzwa na kusahaulika kama alitoa mchango wowote katika zoezi hilo. Pengine ndiyo maana mwandishi ameiita kazi yake *Sadaka ya John Okello*, akimaanisha sadaka ni kitu unachokitoa bure na hautazamiwi kurudishiwa. Unapotoa sadaka hubagui watu ila unasukumwa na dhamira iliyoko

ndani ya kusaidia watu. Mtunzi anaonesha jinsi mchango wake unavyogeukwa baada ya kusaidia kuleta mapinduzi katika onesho la kumi uk. 55:

ZIMWI 1 John Okello, wewe nani?

ZIMWI 2: Okello! Okello, umefuata nini visiwani?

Hapa visiwani hakuna Msalaba!

Hapa Zanzibar tunatazama Kibla!

Hatutazami Golgota!

Chanzo: Sadaka ya John Okello (Uk. 55).

Uteuzi wa majina ya vitabu katika tamthiliya hizi zote mbili bila shaka yoyote yanabainisha kwamba Emmanuel Mbogo ameegemea zaidi katika mkondo wa Kibiblia alipoteua majina ya kazi zake. Jina la “*Nyerere na Safari ya Kanaani*” na “*Sadaka ya John Okello*” ni chipukizi la mapokeo hayo ya Kibiblia aliyokulia mwandishi Emmanuel Mbogo. Kwa hivyo, Ubiblia umedhihirika kupitia majina ya kazi zake.

3.2 Hadithi ya Biblia

Wanazuoni katika uga wa fasihi wanaifafanua dhana ya hadithi kwa namna mbalimbali. TUKI (2014) wanaifafanua dhana ya hadithi kama masimulizi ya kinathari, yaani yasiyo ya kishairi. Kimsingi hadithi huwa na wahusika ambao huzungumza na matendo yanayotendwa na wahusika hao huleta mtiririko wa matukio unaokamilisha hadithi hiyo. Matukio katika hadithi yanaweza kuwa ya kweli au ya kubuni. Katika *Nyerere na Safari ya Kanaani*, tumebaini kuwa mtunzi ametumia matini ya hadithi ya Biblia kuijenga kazi yake. Tamthiliya hii ni tokeo la masimulizi yahusu wana wa Israeli kama inavyoelezwa kwenye *Biblia*. Hadithi inayosimuliwa kuhusu taifa hilo la Israeli lililokuwa utumwani huko nchini Misri kwa muda wa miaka mia nne. Baada ya miaka hiyo ya utumwa Mungu alimsimamisha nabii miongoni mwao aitwaye Musa ili awaongoze na kuwatoa katika nchi ya utumwa na kuwapeleka Kanaani, kwa sasa Israeli. Masimulizi hayo yanatolewa katika vitabu hivi kwenye *Biblia* (Ku. 12; Hes. 33:5).

Kwa kuzingatia Nadharia ya Mwingilianomatini, Makala haya yamebaini kwamba mtunzi wa tamthiliya hii, *Nyerere na Safari ya Kanaani* ameiunda kazi yake kutoka masimulizi ya wana wa Israeli. Simulizi ya Kibiblia imehamishwa na kuingizwa katika matini mpya ya tamthiliya ya Kiswahili lakini wakati huu ikizungumzia jamii ya Kitanzania na kiongozi wao Mwalimu Julius Kambarage Nyerere anayenasibishwa na Nabii Musa aliyewaongoza wana wa Israeli. Viongozi hawa wa kwanza kutoka jamii zote mbili wanachorwa kuonesha jitihada zao walizofanya ili kuzikomboa nchi zao kutoka utumwani lakini pia kupanga mikakati mbalimbali ya kuzifanikisha jamii zao, Israeli na Tanganyika mtawalia. Kwa jumla, tumeona uhusiano uliopo baina ya hadithi hiyo ya wana wa Israeli katika *Biblia* na tamthiliya hii teule iliyoandikwa na Emmanuel Mbogo.

Pia, katika tamthiliya ya *Sadaka ya John Okello*, tumebaini kwamba kisa cha tamthiliya hii kinaendana na kisa kimojawapo kwenye Biblia ambacho ni kisa cha ujio wa Yesu Kristo hapa ulimwenguni. Biblia inasema mtume huyu alikuja duniani kuwakomboa wanadamu na dhambi zao. Lakini wanadamu hawakumpokea badala yake wakamsulubisha, wakamtesa hadi kufa. Mapokeo ya Ukristo yanaendelea kudai kuwa mtume huyu alisalitiwa na mmoja wa wanafunzi wake aitwaye Yuda Iskariote. Bila hatia yoyote alihukumiwa kifo na mamlaka za kifalme. Kisa hiki katika *Biblia* kinaonekana kuchangia kwa namna moja ama nyingine utunzi wa kazi hii ya *Sadaka ya John Okello*. Mtume huyu Yesu katika Biblia pamoja na kung'amua kwamba hao wanadamu anaotaka kuwakomboa kutoka kwenye utumwa wa dhambi watamkataa na kumuua bado aliendelea na mpango wake wa ukombozi. Mtume huyu alikuwa tayari kufanyiwa jambo lolote, iliaticimize malengo ya baba yake aliyemtuma ulimwenguni. Mwandishi anaeleza:

Yesu akawaambia, chakula changu ndiyo hiki, nikayatende mapenzi yake aliyenipeleka, nikaimalize kazi yake. *Chanzo: Biblia Takati, Yohana: 4:34*.

Mwangwi wa simulizi hii ya Kibiblia unatokea pia katika tamthiliya hii teule tuliyoisoma. Mhusika mkuu, John Okello pamoja na kutambua kwamba baada ya mapinduzi atasalitiwa na kufukuzwa lakini bado anaendelea na mpango huo. Aliuona uovu utakaotendwa juu yake lakini hakukata tamaa wala kuvunjika moyo. Alikuwa tayari kuhakikisha lile alilolikusudia linatimia. Okello anasema:

OKELLO: Kweli mimi ni Mganda kutoka wilaya ya Lang'o, lakini Mungu alinituma nije kuwakomboa ndugu zangu wa visiwani... Na baada ya ukombozi, tukishamng'oa Sultan Jamshid, Wazanzibar watanigeuka. Watanisaliti. Watanigeuza kioja. Kisonoko. Kijibwa chenye mkuje kasoro mkia..." **Chanzo:** *Sadaka ya John Okello* (Uk. 29).

Tunaposoma kazi hizi mbili, Bibliona tamthiliya hii tunaona masimulizi kuingiliana. Mapokeo yanayoeleza habari za kusalitiwa, kuteswa na kutendwa kwa mtume Yesu ndizo zinazojitokeza katika tamthiliya hii ya John Okello. Mtu asomapo kazi hii mwangwi wa Biblia unasikika katika masikio yake. Anakumbuka ama kurejea simulizi hii ambayo imeshawahi kuelezwa katika Biblia. Sambamba na hayo kuna kisa kuhusu usaliti katika kazi zote mbili. Wahusika wote wawili, Yesu kutoka kwenye Bibliona John Okello kutoka kwenye tamthiliya hii walitabiri kuhusu kusalitiwa kwao. Kila mmoja alieleza kwamba atasalitiwa hapo baadaye na bado akaendelea na mpango aliokuwa amekusudia. Wote waliadhimu kusonga mbele. Hakuna mmoja miongoni mwao aliyekata tamaa pamoja na kujua kwamba hapo baadaye atafanyiwa vibaya. Katika Biblia tunapata habari hizi za Yesu:

Walakini tazama, mkono wake yeye anayenihaliti upo hapa pamoja nami mezani; kwa kuwa Mwana wa Adam aenda zake kama alivyo kusudiwa, lakini ole wake mtu yule amsalitiye. **Chanzo:** *Biblia Takatifu - Luka 22:21.*

John Okello naye anatabiri kuhusu masaibu yatakayomkuta. Alitabiri na kunena hayo wakati yuko kwenye kambi ya maandalizi ya mapinduzi. Simulizi hiyo inanasibishwa na ile iliyotukia kwa Yesu Kristo katika Biblia akijitabiria kuhusu maisha yake siku za usoni. Nadharia ya Mwingilianomatini inatusaidia kubainisha matini za Biblia zilizomo humu kwenye kazi hii ya Fasihi. Kisa kinamchotokea na kumsibu mtume Yesu ndicho kinachotokea na kumsibu Field Marshall John Okello. Mtume aliyatoa maisha yake kama sadaka kwa Mwenyezi Mungu ili awakomboe wanadamu kutoka kwenye dhambi na John Okello anayatoa maisha yake kama sadaka ili kuwakomboa Wazanzibar kutoka kwenye uhuru usio kamili walioachiwa na mkoloni Mwingireza kwa kuwaachia wageni, Waarabu badala ya watu weusi. Mwingilianomatini unasisitiza pia kuwa hata maana za matini hukamilishana. Hapana shaka kuwa aliyewahi kukutana na masimulizi haya kumhusu Yesu anaweza kung'amua kwa wepesi simulizi hii inayotolewa katika tamthiliya ya *Sadaka ya John Okello.*

3.3 Wahusika wa Biblia

Wamitila (2002), Mwenda (2004) na Mlaga (2010) wanafafanua dhana ya wahusika kama binadamu wanaopatikana katika kazi za fasihi na ambao wana sifa za kimaadili, kitabia, kiitikadi na kifalsafa. Sifa hizi hutambulishwa na wanayoyasema na wanayoyatenda. Maelezo ya wanazuoni hawa yanatusaidia kuelewa dhana hii ya wahusika kuwa ni binadamu katika kazi ya fasihi na kwamba wahusika hawa hutumiwa na mtunzi kwa malengo mahsusili kufikisha kusudi alilionalo kwa jamii, hadhira husika. Wanaendelea kueleza kwambamhusika katika fasihi ni kiumbe hadithini kilichobuniwa na msanii ili kuendeleza hoja na maudhui yake katika kazi yake. Wanafasihi hawa wanadokeza dhana msingi katika fasili hii, ubunifu. Tunajifunza kwa Mwenda kuwa wahusika wote katika kazi ya fasihi ni zao la ubunifu wa msanii, kwamba msanii huwabuni hao na kuwabebecha ujumbe au dhamira ambayo ameikusudia jamii iipate. Mlaga naye anashadidia kwamba wahusikandiyo vipaza sauti vya mwandishi. Wahusika ni viumbe hai au visivyo na uhai ambavyo vinawakilisha watendaji halisi katika maisha ya kila uchao ya jamii husika. Wahusika hutumika kueleza hali halisi ya maisha katika jamii. Msanii hutumia wahusika mbalimbali katika kuijenga kazi na kuifanya kazi yake izidi kusonga mbele. Mhusika hupewa maneno, dhana na hulka ambazo ni muhimu katika kujenga kisa kizima cha kazi husika ya fasihi, kujenga dhamira na maudhui kwa jumla.

Tunaposoma tamthiliya ya *Nyerere na Safari ya Kanaani*, kwa kuzingatia mweka wa nadharia ya Mwingilianomatini makala haya yamebaini kwamba wapo wahusika mbalimbali waliotumika katika tamthiliya hii wanaotoa taswira na mwangwi wa Biblia katika macho ya msomaji. Mtunzi wa kazi hii, Emmanuel Mbogo amemchora mhusika mkuu Nyerere, kiongozi wa kwanza wa

taifa la Tanzania sawa na Nabii Musa aliyekabidhiwa taifa la Mungu, Israeli aliongoze lifike Kanaani kutoka utumwani Misri. Tutazame ithibati, katika Onyesho la Kwanza la Tamthiliya hii, wanafunzi wa Chuo Kikuu cha Dar es Salaam wakizungumza:

SALEHE: Hapana! Siyo Hambiliki! Anaitwa “Nabii Musa” (wote wanacheka)

MARTIN: Kama sera zenyewe ndiyo hizi, sidhani kama huyu Musa wetu atatuvusha Bahari ya Sham.

DAMARIS: Ama kutufikisha Kanaani; nchi nzuri ya kupendeza. Nchi ya maziwa na asali. Huko anasema Julius-hapana- Musa! Musa anasema; huko Kanaani tutarithi maghorofa usiyoyajenga, visima tusivyovichimba, mashamba ya zabibu na makomamanga. **Chanzo:** Tamthiliya ya *Nyerere na Safari ya Kanaani* (Uk. 3)

Wanafunzi hawa wakiwa katika mazungumzo juu ya mustakabali wa sera waliyotangaziwa ya kujiunga na Jeshi la Kujenga Taifa mara tu wamalizapo masomo yao na mshahara wao kukatwa asilimia sitini wanamnasibisha Nyerere na Musa anayepatikana katika kitabu cha Kutoka, kwenye Biblia. Kwa hivyo humu ndani aliyechorwa na kuvikwa uhusika wa nabii Musa ni Nyerere peke yake. Ndivyo jamii ilivyokuwa ikimtazama. Wanafunzi chuo kikuu na Baraza la Mawaziri wameonesha hilo wakiwa katika majadiliano mbalimbali kumuhusu. Mwandishi anasema:

DAMARIS: Yule ni Musa bwana! Anataka kutupeleka Kanaani, nchi ya maziwa na asali.

KAMBONA: Ndiyo maana watu mitaani wanakuita Nabii Musa. Unataka kutupeleka Kanaani kunako nchi ya asali na maziwa (Mbogo, 5)

Mtunzi anamchora Nyerere kukubali na kuifurahia taswira anayovikwa kuhusu Nabii Musa akiwa kwenye mazungumzo na waziri wake Kambona. Nyerere na Kambona waanasema haya wakiwa faragha:

NYERERE: (anacheka kidogo) Jina la Musa mimi silikatai. Mimi Mkatoliki bwana Oscar. Kama wangu niita Goliati! (anacheka) Hawa watu wangu niita Goliati, ningekasirika sana. Lakini “Musa! Musa!” Musa ni sawa! Nina maono ya kuwapeleka Kanaani kwenye nchi ya asali na maziwa.

KAMBONA: Tatizo la Musa wa Exodus ni kuwa, yeye mwenyewe hakufika nchi ya Kanaani (Mbogo, 14).

Nadharia ya Mwingilianomatini ina mhimili unaosema kwamba, matini yoyote ile ni mabadiliko ya mpangilio wa matini nyingine tangulizi. Charney na Plotell (1978) wanashadidia hilo, kwamba matini ya kifasihi si zao la mwandishi pekee. Wao wanasisitiza kuwa matini nyingi ni tokeo ama zao la matini tangulizi alizowahi kukutana nazo mtunzi wa kazi ya fasihi kabla.

Tutazamapo tamthiliya hii ya *Nyerere na Safari ya Kanaani* mhimili huu unabainika wazi. Tunaona kwamba kazi hii na wahusika waliotumika kuijenga ni tokeo la matini inayopatikana kwenye Biblia. Kisa kimefanana na wahusika ambao wamenasibishwa na wale waliomo kwenye Biblia. Nyerere kufananishwa na Musa wa kitabu cha ‘Kutoka’ katika Biblia ndiyo usadifu wenyewe wa mwingiliano huu. Mbogo anabainisha hili wazi kupitia mazungumzo ya mhusika mmoja.

KAMBONA: Ndiyo maana watu mitaani wanakuita Nabii Musa. Unataka kutupeleka Kanaani kunako nchi ya asali na maziwa (Mbogo, 14).

Sambamba na mhusika huyo, amechorwa mhusika mwingine mwishoni mwa mchezo kwa jina la Yoshua. Yoshua alikuwa msaidizi maalumu wa Musa. Yeye peke yake alifuatana naye alipokwea mlima, ambapo Musa alikutana na Mungu katika wingu, lakini Yoshua alibaki nje (Kutoka, 24:13). Vile vile Yoshua hakutoka katika hema ambamo Musa alikutana na Mungu (Kutoka, 33:11; Hesabu 11:28). Katika kitabu hicho tunasoma kwamba siku moja, WaIsraelii walipomwasi Mungu jangwani, Yoshua alionyesha imani yake yenye ujasiri ambapo yeye na Kalebu walisimama imara kinyume cha wenzao wote (Hesabu 14:9). Ni yeye aliyewaingiza WaIsraeli nchi ya ahadi, Kanaani baada ya Musa kupotelea jangwani.

Pia, tunaona ndani ya tamthiliya ya *Sadaka ya John Okello*, ujenzi na uteuzi wa mhusika mkuu John Okello umefanyika mahsusi. Kuna jambo msanii amekusudia kulifikisha kwa jamii. Kwa hivyo matendo na mazungumzo anayopewa katika tamthiliya hii yamefanyika kwa malengo maalum. Namna John Okello alivyochorwa imedhihirisha mwangwi wa Biblia katika tamthiliya hii teule ya *Sadaka ya John Okello*. Utendaji wa John Okello na lugha anayopewa unaenda sawia na matendo na mazungumzo ya Mtume Yesu anayezungumzwa katika mapokeo ya Ukristo ndani ya *Biblia*.

Kwa mfano, katika tamthiliya hii tunaona John Okello amepewa uwezo wa kuona mambo ya rohoni (maono). Amepewa uwezo wa kutabiri yatakayotukia baadaye na hakika yakatimia kama alivyosema. Sifa hizi zinaakisi Uungu. Kwenye mapokeo ya Ukristo ndani ya Biblia, mwenye uwezo wa kuyafanya hayo yote aliyokuwa akiyafanya John Okello kwenye hii tamthiliya ni mtume Yesu tu. Tunaweza kuona sehemu ya maneno anayosema mhusika John Okello kuwa na mwangwi wa Biblia. John Okello anasema, “...lakini Mungu alinituma nje kuwakomboa ndugu zangu wa visiwani...” (*Sadaka ya John Okello*, uk. 29). Huu uwezo na uhusika unaendana na mhusika Yesu Kristo katika mapokeo ya Kikristo anayepatikana katika kitabu chao cha Biblia. Hata yeye, Yesu Kristo alidai kuwa ametumwa na Mola wake kuja kumkomboa mwanadamu kutoka kwenye dhambi zake.

3.4 Nukuu za Biblia

Katika tamthiliya hii ya *Nyerere na Safari ya Kanaani* kuna nukuu mbalimbali za Biblia zilizojitokeza ndani ya maonesho kadhaa. Matini hizi zinaibua mwanngwi kwenye masikio ya msikilizaji, azisikiapo au anapoiona matini ya Biblia katika kazi husika. Mfano upo katika onesho la tano (uk 35) ambapo mhusika mkuu Nyerere ananukuu sehemu ya mstari kutoka kwenye Biblia:

NYERERE: Shut up! Mfalme Suleiman alisema; Mtoto hupenda mambo ya kijinga moyoni, lakini fimbo ya nidhamu humwondolea ujinga huo...!
Chanzo: *Nyerere na Safari ya Kanaani* (Uk.35).

Maneno hayo aliyopewa mhusika huyu yanapatikana katika kitabu cha Biblia. Kitabu kimojawapo alichokiandika Mfalme Suleiman kinaitwa Mithali. Nukuu hiyo aliyoitumia Mbogo kupitia mhusika Nyerere ndani ya kazi ya *Nyerere na Safari ya Kanaani* inasema; “Ujinga umefungwa ndani ya moyo wa mtoto, lakini fimbo ya adhabu itaufukuzia mbali. Mithali 22:15”. Sehemu nyingine mtunzi amemchora Martin akinukuu sehemu ya mstari kutoka kwenye Biblia anaposema: “Mungu amekisikia na kukitakabali kilio cha machozi yako” (Uk. 49). Neno ‘kutakabali’ katika Biblia lina maana ya kukubaliwa na kupokelewa. Lilitumika kwa mara ya kwanza katika kitabu cha *Mwanzo*, 4:4b ambapo watoto wawili wa Adam; Kaini na Habili walienda mbele za Mungu kutoa sadaka, sadaka ya mmoja wao ikakataliwa na sadaka ya mtu mwingine ikatakabaliwa kwa kuwa alitoa sadaka iliyo nzuri ya kupendeza mbele za Mwenyezi Mungu.

Katika tamthiliya ya *Sadaka ya John Okello* mtunzi amenukuu na kurejelea baadhi ya mistari na maneno kutoka kwenye Biblia. Mazungumzo ya John Okello na wapambanaji wenzake yanatubainishia hili:

OKELLO: Usiku wa jana; Mwenyezi Mungu kanionesha katika maono: nyota kubwa. Kimondokikitokea Tanganyika, kikaseleleka angani na kuzama Zanzibar, ndani ya bahari ya Hindi.

OKELLO: Mmesikia? Mbingu zimetulia. Maana yake ni kuwa Field Marshall wa mbinguni, ushindi ametupatia (anaita) Mfaranyaki! Chanzo: *Sadaka ya John Okello* (Uk. 42).

Katika tamthiliya hii, John Okello amechorwa kama nabii wa Mwenyezi Mungu katika mazungumzo hayo hapo juu. Nabii ni mtu anayetumia nguvu za kiungu kunena maagizo na hukumu alizopewa na Mwenyezi Mungu atoe kwa wanadamu; mtume (BAKITA, 2022). Wanazuoni hawa wanaendelea kueleza kuwa, nabii ni mtu ambaye Mwenyezi Mungu kwa kutumia uweza wake, humfunulia mambo ya wakati uliopita au ujao na kumwamuru kuyasema au kuyaandika kwa faida za wanadamu. Kimsingi, nabii ni mtu mwenye mamlaka, ambaye Mola

amemjaalia maono akaona mambo yanayotukia katika ulimwengu mwingine. Watu waonao maono ni manabii wa Mwenyezi Mungu. Katika Biblia watu hawa wamejitokeza na mara nyingi walitumika pia nyakati za vita katika masimulizi mbalimbali ndani ya Biblia. Manabii hawa hutangulia mbele na kusema na watu mambo yatakayojiri kuhusu vita au tukio hilo lililo mbele ya jamii kwa wakati huo.

Samweli ni mfano wa watu wenye maono katika Biblia. Kijana huyu alikuwa mcha Mungu na alikuwa akitumika chini ya Mzee mmoja aitwaye Eli. Siku moja alipokuwa usingizini alipata maono kuhusu bwana wake, Mzee Eli. Alipoyaona maono hayo kesho yake alimwambia mzee wake juu ya yote aliyooneshwa na Mwenyezi Mungu kumhusu mzee huyo, alipaswa kufanya kitu kutokana na maagizo ya Mwenyezi Mungu ambayo kijana huyu aliyaona. Biblia inasema:

Naye, Samweli akalala hata asubuhi, akafungua milango ya nyumba ya Bwana. Samweli akaogopa kumjulisha Eli maono hayo.” Chanzo: Biblia Takatifu (1Samweli 3:15)

Katika kisa hiki, kijana huyu mcha Mungu anaonyeshwa maono kuhusu familia ya kiongozi wake wa kanisa. Mambo yatakayotukia na ghadhabu ambayo Mwenyezi Mungu ameipata kutokana na vijana wa Mzee Eli kutenda dhambi. Utafiti ulibaini namna nukuu hizi zilivyogeuzwa ama kubadilishwa lakini zikirejea dhana ile ile ya msingi, ya uungu na uonaji wa maono kuhusu matukio yatakayotukia hapo mbele. Mahala pengine mhusika mkuu John Okello katika tamthiliya ya *Sadaka ya John Okello* amesema maneno haya, “Kazi aliyonituma baba imekamilika.” (uk.56). Matini hii inatoa mwangwi wa maneno ya Yesu akiwa msalabani alipomaliza kazi ya kumkomboa mwanadamu kama inavyoelezwa kwenye *Biblia. Bibliaineandika* hivi; “Baada ya hayo, Yesu, hali akijua ya kuwa yote yamekwisha kumalizika ili andiko litimizwe, akasema, naona kiu...alipokwisha kuipokea ile siki akasema, Imekwisha. Akainama kichwa, akasalimu roho yake.” (Yohana 19: 28-30).

Nukuu hizo kwa mujibu wa makala haya zinaakisi mwangwi wa Biblia katika tamthiliya hii ya *Sadaka ya John Okello*. Kwa hivyo ni ukweli bayana kuwa upo mwangwi wa Biblia katika matini hii. Nadharia ya Mwingilianomatini inadai kuwa matini za fasihi huwa zinanukuu, kugeza au kurejelea kwa njia moja au nyingine matini nyingine tangulizi. Kwa hivyo matini uhusianona kuingiliana kwa namna mbalimbali.

3.5 Matumizi ya Ushairi

Utanzu wa kishairi umetumika pia katika kazi hizi za fasihi tulizosoma. Katika makala haya tumebainisha jinsi ushairi ulivyojitokeza na namna unavyoakisi Ubiblia katika kazi hizi za Emmanuel Mbogo. Mnyampala (1970) anasema kuwa ushairi ni msingi wa maneno ya hekima tangu kale ndicho kitu kilicho bora sana katika maongozo ya dunia kwa kutumia maneno ya

mkato na lugha nzito yenye kunata iliyopangwa kwa urari wa mizani na vina maalum. Mwanazuoni huyu anaegemea zaidi katika mkondo wa ushairi wa kimapokeo, ambao kwake msingi mkubwa ni urari wa vina na mizani. Mulokozi na Kahigi (1982:25) wanasema kwamba “ushairi ni sanaa inayopambanuliwa kwa mpangilio maalum na fasaha na wenye muwala, kwa lugha ya picha, sitiari au ishara katika usemi, maandishi au mahadhi ya wimbo ili kuleta wazo au mawazo, kufunza au kueleza tukio au hisia fulani kuhusu maisha au mazingira ya binadamu kwa njia inayogusa moyo.

Katika makala haya tunayoandika, tunapata mwanga kuhusu dhana hii ya ushairi inayotuongoza katika uchambuzi huu. Hivyo, tunaweza kuhitimisha kwa kusema kuwa ushairi ni kazi ya sanaa yenye kuandikwa au kuimbwa kwa kufuata kanuni za ushairi au kutofuata kanuni za ushairi. Jambo lingine la msingi linalosisitizwa katika utungo wa kishairi ni kubeba ujumbe fulani mahsusi. Tumekwisha kudokeza hapo kwanza kuwa, Biblia ni kitabu kitakatifu kinachotumiwa na waumini wa dini ya Kikristo katika mafundisho ya imani yao. Wanazuoni katika uga wa fasihi wanakubaliana kuwa kitabu hiki ni miongoni mwa mazao makubwa sana ya fasihi ambayo ni vigumu kuchujuka uzuri wake. Metzger na Coogan (1993) wanaelezea *Biblia* kama kitabu chenye kufasiliwa kama fasihi. Ubora wa fasihi ya *Biblia* umechangiwa na maudhui yake, lugha ya kishairi na ujuzi wa maandishi wake katika kufasiri kazi hiyo. Aina kuu za fasihi zinazojitokeza kwenye *Bibliani* nathari na ushairi. Baadhi ya vitabu katika Biblia vilivyotumia mtindo wa ushairi ni Zaburi, Mithali, Wimbo Ulio Bora na Ayubu.

Tamthiliya ya *Nyerere na Safari ya Kanaani*, imetumia mtindo wa kishairi, ambao umegeuzwa kuendana na muktadha lakini pia ukahusianishwa na mawaidha au maneno ya Mwenyezi Mungu. Kwa sehemu kubwa katika Onyesho la Tisa la *Nyerere na Safari ya Kanaani*, mtunzi amempa lugha ya kishairi mhusika mkuu Nyerere alipokuwa akiongea na hadhara Ikulu. Tunaposoma beti hizo Ubiblia unajitokeza. Baadhi ya beti zenye mwangwi waBiblia katika masikio ya wasikilizaji na macho ya watazamaji ni hizi:

3. Humu ndani ya mwili, kuna moyo umetulia,
Wengine wamwita Roho, udongoni umejikalia,
Roho anao uhai, uzima mwili kuugawia,
Itajengwa na wenye moyo, hii yetu Tanzania.

4. Nakuuliza ewe mwili, ni lipi unaloringia,
Ama ni wako ukwasi, na wingi wa zako rupia,
Hata Roho akikushauri, ubishi meng'ang'ania,
Itajengwa na wenye moyo, hii yetu Tanzania.

5. Utaingia hasara, Roho kumpuuzia,
Anazo hekima lufufu, aweza kukutunukia,

Roho yako ni 'mungu', kiungo cha wako Jalia,
Itajengwa na wenye moyo, hii yetu Tanzania.

Chanzo: *Nyerere na Safari ya Kanaani* (Uk.61-64).

Katika shairi hili mtunzi anamhusisha mhusika Roho na kubainisha utendaji wake kama anavyoeleza kwenye Biblia. Roho inarejea kile ambacho huupa mwili wa mwanadamu uhai ndiyo kusema bila roho, mwili umekufa (Yakobo, 2:26). Mbogo anawakumbusha viongozi kufanya kazi kwa unyenyekevu. Wasijivunie nafasi zao na kutesa watu wa chini kwani wao pia ni wanadamu, muda wowote Mola anaweza kuondoa huyo Roho anayewapa watu uhai, wakafariki. Pia, tunaposoma tamthiliya ya *Sadaka ya John Okello* tunakutana na mtindo wa kishairi kutumika. Mtunzi Emmanuel Mbogo ametumia maghani katika kazi yake hii. Mtindo huu wa kishairi umetumika kwa sehemu sehemu ndani ya kazi:

IDDI: Field Marshall John Okello!
Mimi shujaa Iddi.
Ninaranda, ninatamba, ninatanda
Ninatambaa! Ninasambaa.
Mimi Shujaa Iddi, mwana wa Chipoko
Mimi Iddi, mwana wa mamaangu Mwajuma
Mimi niliyekataa kuja duniani
Wakati wangu ulipotimu!

Chanzo: *Sadaka ya John Okello* (Uk. 22)

Katika onesho hili, waghani wawili wanajibizana. John Okello na Idd. Mtindo huu ni maarufu sana katika kitabu cha Biblia. Vipo vitabu kabisa (tumevitaja huko juu) ambavyo vimeandikwa kwa mtindo wa kishairi mwanzo hadi mwisho. Baadhi ya hivyo ni *Zaburi* na *Wimbo Uliobora* zilizoimbwa na Mfalme Daudi na Mfalme Suleiman. Hii pia inadhihirisha Ubiblia katika kazi za Emmanuel Mbogo.

4.0 Hitimisho

Makala haya yamebainisha kwamba kuna Ubiblia uliojibainisha katika tamthiliya teule za *Sadaka ya John Okello* na *Nyerere na Safari ya Kanaani*. Ubiblia huo umejitokeza kwa namna mbalimbali. Mwandishi kuchukua baadhi ya masimuliziyaliyomo ndani ya Biblia kujenga kisa cha kazi yake, wahusika, kutumia nukuu za Kibiblia, mitindo ya Kibibliana dhana mbalimbali zilizomo katika Biblia. Mwangwi waBiblia katika kazi hizi unasikika kwa mtu yeyote aliyepata kukutana na Biblia. Matukio, ujenzi wa visa na mtindo wa mazungumzo ya wahusika unaendana sawasawa na yale yaliyojiri kwenye Biblia kama tulivyobainisha wakati tukijadili na kubainisha mwangwi wa Biblia katika kazi hizo teule. Washadidi wa nadharia ya Mwingilianomatini, wanadai kwamba matini za fasihi hurejelea kwa njia moja au nyingine matini nyingine tangulizi. Mhimili huu unaegemezwa kwenye kuamini kuwa kazi ya fasihi ni matini mpya ambayo

haijitegemei yenyewe. Matini mpya lazima ihusiane na matini nyingine zilizotangulia. Ubiblia unaojithiirisha katika tamthiliya teule za Mbogo.

Marejeleo

BAKITA (2022). Kamusi Kuu ya Kiswahili (Toleo la 3). Dar es Salaam: Longhorn Publishers Plc. Tanzania.

Chakaipa, P. (1967). *Dzasukwa Mwana-Asona-Hembe*. Salisbury: Longman.

Chidzero, B. (1957). *Nzvingamustsvairo*. Salisbury: Longman.

Edson, T. Z. (2016). Historia ya Tamthiliya ya Kiswahili Nchini Tanzania Tangu Kuanza Kwake Hadi Hivi Sasa (Mhadhara Darasani). Mwanza: Chuo Kikuu cha Mt. Agustino.

Herman, L. B. (2011). “Dhima ya Mwingilianomatini kwenye Hadithi za Watoto katika Kiswahili.” Makala katika *Kioo cha Lugha* (Juz.9). Jarida la Taasisi ya Taaluma za Kiswahili. Dar es Salaam: Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.

Kipacha, A. (2017). *Uchuro katika Nathari Teule za Euphrase Kezilahabi*. Swahili Forum (Vol. 24): 1 – 15.

Kristeva, J. (1980). *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press.

Lema, E. P. (2010). *Religion and Fanonist Marxism: The Study of Ngugi's Four Novels* (MA. Literature Thesis). Dar es Salaam: University of Dar es Salaam.

Hisaniel, M. (2012). *Sadaka ya Mavuno: Mara Tatu kwa Mwaka*. KKKT-DMP, Dar es Salaam.

Jamaadar, A. (1978). *Mui Huwa Mwema*. Nairobi: Longman Kenya Ltd.

Kiprotich, P. J. (2013). *Mchango wa Mbazi za Biblia katika Ukuzaji wa Fasihi Andishi ya Kiswahili*. Tasnifu ya Uzamili. Nairobi: Chuo Kikuu cha Kenya.

Madumulla, J. (1993). Mwandishi wa Kiswahili na Suala la Ukweli wa Maisha: Fasihi Andishi na Uchapishaji. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.

Mapara, J. (2003). *The Bible and Literature: A case study in Shona novels* (Ma Thesis). Harare: University of Zimbabwe.

Massamba, D. P. B. (2003). “Utunzi wa Ushairi wa Kiswahili.” Katika *Makala ya Semina ya Kimataifa ya Waandishi wa Kiswahili (III), FASIHI*. Dar es Salaam: TUKI.

Mbogo, E. (2015). *Nyerere na Safari ya Kanaani*. Dar es Salaam: Karljamer Print Technology.

- Mbogo, E. (2015). *Sadaka ya John Okello*. Dar es Salaam: Karljamer Print Technology.
- Metzger & Coogan (1993). *The Oxford Companion to the Bible*. New York: Oxford University Press.
- Mlaga, W. K. (2010). *Historia ya Tanzania Kuanzia 1960-1980 katika Riwaya Teule za Kiswahili: Uhakiki wa Kihalisia* (Tasnifu ya Uzamili). Dodoma: Chuo Kikuu cha Dodoma.
- Mningo, R. A. (2015). *Tathimini ya Mwingilianomatini katika Utunzi wa Emmanuel Mbogo: Utafiti Linganishi wa Tamthiliya ya Ngoma ya Ng'wanamalundi na Fumo Liyongo* (Tasnifu ya Uzamili). Dar es Salaam: Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Mulokozi, M. & Kahigi, K. (1982). *Kunga za Ushairi na Diwani Yetu*. Dar es Salaam: Tanzania Publishing House.
- Musengezi, G. H. (1984). *Zvairwandza Vacara*. Harare: Zimbabwe Publishing House.
- Msangi, E.O. (2018). *Kuchunguza Ubiblia katika Tamthiliya za Emmanuel Mbogo* (Tasnifu ya Uzamili). Dar es Salaam: Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Plottel, J. P. and Charney, H. (1978). Intertextuality: New Perspective in Criticism. *New York Literary Forum, Vol. 2*: +306 pp.
- Somba, J. (1969). *Alipanda Upepo na Kuvuna Tufani*. Nairobi: Heinemann Educational Books.
- Soseleje, M. (1946). *Safari ya Msafiri*. Dodoma: Central Tanganyika Press.
- Tsodzo, T. K. (1993). *Mudhuri Murefu Murefu*. Harare: Longman Zimbabwe.
- Wamitila, K. W. (2002). *Uhakiki wa Fasihi: Misingi na Vipengele vyake*. Nairobi: Phoenix Publishers Ltd.
- Wamitila, K. W. (2003). *Kamusi ya Fasihi: Istilahi na Nadharia*. Nairobi: Focus Publication Ltd.